

EKZISTENSIALIZM VA POSTMODERNIZMDA MUALLIF-QAHRAMON- O'QUVCHI O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Sodiqova Baxtigul Ibodullayevna

Xorijiy til va adabiyoti yuqori kurslar kafedrası, f.f.f.d. (PhD)

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

ORCID ID- 0009-0008-1553-9849

E-mail: baxtigulsodiqova88@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17379267>

Annotatsiya: Mazkur maqolada postmodern va ekzistensial romanlarda muallif, qahramon, matn va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ o'zaro ta'sirni tahlil qiladi. Postmodern va ekzistensial adabiyotda real va badiiy dunyo o'rtasidagi chegaralarning buzilishi, muallifning "o'limi" (R. Bart) hamda boshqa yozuvchilar asarlarida matnning mustaqil semantik birlik sifatida talqin qilinishi yangi o'quvchi (qabul qiluvchi) konsepsiyasini shakllantirgan. O'zining "Men"ni ifodalash usullari o'zgarganligi sababli, qahramon yaratish tamoyillari ham yangicha shaklga kirdi. Shu bilan birga, o'quvchi matnni ko'p ma'noli talqin qilish orqali yangi ma'nolar tizimini yuzaga keltiradi.

Kalit so'zlar: muallif, qahramon, matn, o'quvchi, dialog, postmodernizm, ekzistensializm.

Postmodern san'atda disharmoniya, parokandalik va bo'linuvchanlik ustuvor xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Bunda inson hayotining absurdligi, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarining yemirilishi, ma'naviy tayanchlarning yo'qolishi asosiy mavzulardan biridir. Postmodernizm ta'rifi- qarama-qarshiliklarni qabul qiluvchi bu tushuncha, postmodernizmning adabiy nazariyasi va unga xos dunyoqarashi inson yashayotgan millat yoki u tayangan intellektual an'anaga bog'liq holda turlicha talqin qilinadi. [7, 65-67] Shu bois postmodern roman o'zining beqaror, noaniq va xaotik tabiati bilan o'quvchini jalb etadi [6, 97]. Postmodernizm konsepsiyasini tavsiflashdan oldin, ba'zi terminologik ta'riflar

kerak. "Postmodernizm", "postmodern", "postmodernism" yoki "postmodernist" so'zlarining qo'llanilishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, bu so'zlarning ma'nosi qaysi kitobni o'qiyotganingizga qarab o'zgarib borayotgani diqqatni tortadi [8, 25-30].

J. Derridaning matnning noxatolik (nelinearlik) haqidagi g'oyasiga ko'ra, zamonaviy tafakkurni an'anaviy kitob yoki xat shaklida ifodalab bo'lmaydi. Gipertekst postmodernizmning multimediyaviy, heterogen va intertekstual tabiati bilan uyg'un holda yangi voqelikni ifodalashning eng mos shakliga aylandi (Zubenko & Sitnikova, 2020, s. 197).

Ekzistensializmning asosiy g'oyasi inson erkin irodaga ega va shuning uchun o'z harakati uchun javobgar. Bu yo'nalish insonni jamiyatning cheklovlaridan ozod qilishni maqsad qiladi. Garchi turli faylasuflar Kyerkegor, Nitsshe, Xaydegger, Sartr, Kamyu, de Bovuar bir-biridan farq qilgan bo'lsalar ham, ularni "mavjudlik" va "haqiqat" masalasi birlashtiradi.

"Men fikrlayman, demak, men mavjudman" (Rene Dekart).

Shu g'oyadan boshlab ekzistensialistlar insonning mavjudligi va mohiyati haqida o'ylay boshlaydilar. Sartr o'zini "post-kartesiyalik faylasuf" deb ataydi va insonni "reja asosida yaratilgan mavjudot" emas, balki o'z mohiyatini o'zi yaratuvchi erkin shaxs sifatida talqin etadi. Uning mashhur formulasi:

"Mavjudlik mohiyatdan oldin keladi." ("L'existence précède l'essence")

Ya'ni inson avvalo dunyoda "paydo bo'ladi", keyin esa o'z mohiyatini yaratadi. Xudo yo'q — demak, insonni belgilovchi tayyor "inson tabiati" ham yo'q. U o'z hayotini tanlovi orqali yaratadi.

Badiiy adabiyotdagi ekzistensial paradigmi Sartr fikricha, badiiy adabiyot inson g'oyalari va ideallarini ifodalashning eng mos shakli. U o'z falsafasini roman va pyesalar orqali ifodalagan ("Ozodlik yo'llari", "Pashshalar").

Shuningdek, ekzistensial muammolar Kamyu, Kafka, Bekket, Dostoevskiy, Lermontov asarlarida ham markaziy o'rin tutadi. Postmodern shaxs o'zining yagona ma'no markazidagi rolini yo'qotgan. Bu holat J. Derrida, M. Fuko, R. Bart va D. Fokkema tomonidan ishlab chiqilgan dezentralizatsiya va dekonstruksiya konsepsiyalarida asoslangan. Fuko "subyektning o'limi"ni e'lon qilgan bo'lsa, Bart "muallifning o'limi" g'oyasi bilan matni muallifdan mustaqil voqelik sifatida talqin qildi [3]. Natijada, inson endi yaratuvchi markaz emas, balki tashqi omillarga tobe mavjudot sifatida ko'riladi.

Postmodernlik davrida matn voqelikni aks ettirmaydi, aksincha, yangi, o'zaro aloqasiz realliklar tizimini yaratadi. Derridaga ko'ra, har qanday matnning qat'iy, yagona ma'nosi yo'q; u faqat muallifning nigohi va o'quvchining talqini orqali ma'noga ega bo'ladi [4, 412].

R. Bart bu fikrni davom ettirib, "Endi gapirayotgan muallif emas, tilning o'zi; yozish jarayoni o'zi uchun ma'nosizdir" deb yozgan [3, 385]. Shu bois postmodern matn bu ko'p ma'noli, intertekstual o'yin maydonidir.

Y. Andrukhovichning "Sir" romanida muallifning "o'limi" va "tirilishi"

Postmodernizm qoidalariga ko'ra, muallif matndan butunlay chetlashtirilgan bo'lishi kerak edi. Ammo Yuriy Andrukhovichning "Sir" (Taiemnytsia, 2007) romanida muallifning qayta "tirilishi" kuzatiladi. Muallif o'zini matnda avtobiografik birliklar orqali qayta tiklaydi va matnga o'z hayotini olib kiradi.

Masalan, Andrukhovich o'z romanida shunday yozadi:

"Endi men hikoyachi bo'lishim kerak. Ya'ni atrofdagi dunyo elchisi, tobora kengayib borayotgan tashqi olamning elchisi..." [1,346].

Bu usul orqali muallif "muallifning o'limi" g'oyasiga qarshi chiqadi. Uningcha, matn muallifsiz mavjud bo'lolmaydi; u har doim muallif shaxsiyatining izlarini o'zida saqlaydi.

Romanda muallifning "men"i Egon Alt obrazida gavdalanadi. Bu nomning o'zi "alter ego" iborasining fonetik o'yinidir. Egon Alt – bu muallifning o'ziga qarama-qarshi, lekin uni aks ettiruvchi "boshqa men"idir. Shu orqali Andrukhovich o'quvchini matnga jalb etadi va uni ham ijodiy jarayon ishtirokchisiga aylantiradi [5, 102].

Roman tuzilishi yetti kunlik vaqt shaklida qurilgan. Har bir kun muallifning shakllanish bosqichini ifodalaydi. Bu, Injildagi dunyoning yaratilishiga ishora bo'lib, "muallif-demiurg" obrazini kuchaytiradi. Natijada, muallif-qahramon-matn-o'quvchi munosabati yopiq sikl (aylana) shaklini oladi: boshlanish-yakun, yakun- boshlanishga aylanadi.

Sartr "Adabiyot va ekzistensializm" asarida adabiyotning maqsadi inson g'oyalarini o'tkazish deb biladi. Yozuvchi o'z mavjudligini yozuv orqali ifodalaydi. Uningcha, tanqid ikki xil bo'lishi mumkin:

1. Adabiy tanqid – yozuvchining uslubini o'rganadi.
2. Falsafiy tanqid – yozuvchining metafizikasini o'rganadi.

Sartr esa ularni birlashtirishni taklif qiladi:

“Tanqidchining vazifasi-yozuvchi uslubini baholashdan avval uning metafizikasini aniqlashdir.”

Shunday qilib, yozuvchi yozayotganda erkin tanlov qiladi, bu tanlov orqali u o'z “mohiyatini” yaratadi. Ammo bu jarayon o'quvchi bilan muloqotda ro'y beradi: o'quvchisiz asar mavjud bo'la olmaydi.

“Yozuvchining erkinligi o'quvchi erkinligisiz mavjud emas.” (Sartre)

Adabiyotda yozuvchi o'quvchining dunyoqarashiga ta'sir qiladi, o'quvchi esa yozuvchining g'oyasini “qayta yaratadi”. Bu jarayon o'zaro erkinlik va o'zgarish asosida kechadi.

Xulosa

Postmodern romanda matn avval mavjud bo'lgan turli matnlardan, iqtiboslar va intertekstual aloqalardan tuzilgan ko'p qatlamli tizimdir. Bu tizimda muallif, qahramon va o'quvchi o'zaro dialogda, semantik o'yin maydonida ishtirok etadi. Demak, postmodern matnda muallifning o'limi emas, balki uning yangi shaklda qayta tug'ilishi sodir bo'ladi. Yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa erkinlik, javobgarlik va ma'naviy uyg'onish tamoyillariga asoslanadi. Har ikki tomon ham faol: yozuvchi dunyoni ifodalaydi, o'quvchi esa uni talqin qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андрухович, Ю. Таємниця. Замість роману. – 2007.
2. Андрухович, Ю. Рекреації [Rekreatsiyalar]. – Київ : Час, 1996.
3. Барт, Р. Смерть автора [Muallifning o'limi]. – Москва : Прогресс, 1994.
4. Деррида, Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук. – Москва : ИГ Прогресс, 2000.
5. Ключко, Г. Публицистика Егона Алта вместо романа у Юрия Андруховича. – Донецк : Донецкий национальный университет, 2010.
6. Levchenko, N., Pecherskyh, L., Varenikova, O., & Turkut, N. Communicative Model – Author, Hero, Text, Recipient in a Postmodern Novel // Postmodern Openings. – 2021. – Vol. 12, № 3. – P. 96–106. – DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/32>.
7. Sodiqova B. Postmodernizm tarixiga oid ta'riflar. Tamaddun nuri jurnali, 2024. – B.65-67.
8. Содиқова Б. Постмодернизм оқимининг фалсафий, эстетик ва бадий-методологик тамойиллари. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya, 2022. – B. 25-30.